

VIKINGS IN THE PALACE CENTER OF VELIKI PRES LAV. NEW EVIDENCE

Petar Dimitrov

*National Archaeological Institute with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str., 1000 Sofia, Bulgaria;
p_d_dimitrov@abv.bg*

ABSTRACT

This article examines four remarkable finds discovered during archaeological excavations at the “Ruller’s Church” in Veliki Preslav and the sector north of it, where the so-called “Building IV” is located. The details of these finds unequivocally distinguish them from known “characteristic” monuments of Old Bulgarian culture and generally from those belonging to the Byzantine art circle. The attempt here to assign them to an ethno-cultural identity undoubtedly attributes at least three of them to Northern European (Scandinavian) metalwork and possibly bone carving. Such finds have not yet been discovered in the territory of Bulgaria, especially in an archaeological context, but despite being unusual, the identification made here appears legitimate in light of the archaeological-historical context to which the finds belong.

Keywords: Veliki Preslav, Vikings, Varangians, metal applications, bone carving

Extant written sources about the history of Veliki Preslav are not only quite scarce in general but are also too concise and unequally “describe” the short yet quite distinct stages of the palace center’s existence. In contrast, archaeology has clearly distinguished these stages. While information about the early Pre-Metropolitan (822 – 893) and Metropolitan (893 – 971) periods of the city is practically absent, there is significantly more for the Post-Metropolitan (971 – 13th c.) period, more precisely when the settlement was under Byzantine rule (971 – 1040/50).

Quite logically, the majority of what is known concerns the Russo-Byzantine War of 968 – 971 and related political events. Subsequent hostilities in northeastern Bulgaria – initially between Rus and Bulgarians (968 – 969) and subsequently between these united former opponents and the Byzantines (969 – 971) – are described in sufficient detail by Byzantine chroniclers. Reporting on the composition and armament of the warring parties, Leo the Deacon, John Skylitzes and George Cedrenus repeatedly note the presence of large Varangian detachments in the army of the grand prince of Kiev Svetoslav I (945 – 972), which were commanded by the generals Ikmor and Svenkel/Sfagel (Sveneld; ГИБИ 1964, 262, 264, 267 – 269, 271; ГИБИ 1965, 264, 268, 270). The actions of these detachments are also reflected in sources after the arrangement of forces were changed in the summer of 969, when they subsequently took an active part in the defense of the Bulgarian capital that the troops of Emperor John I Tzimiskes (969 – 976) besieged in 971 (ГИБИ 1964, 261 – 264; ГИБИ 1965, 263 – 266).

Despite this information, however, there is still no reliable archaeological data about this

remarkable but extremely short-lived stay of “northern new-comers” within the city’s walls. This and subsequent Byzantine occupation most likely played decisive roles in erasing “movable” traces of these battles. Still, not everything seems to have been so thoroughly “cleaned up” in the following years. Individual characteristic objects of these northerners are sporadically registered across modern-day Bulgaria. Such objects include the so-called “Russian-Varangian” cult axes, one of which originates from Veliki Preslav (Мавродинов 1959, 227, обр. 265; Atanasov 1994, 76 – 81; Атанасов 2018, 221 – 234), and some types of weapons, mainly full and parts of swords (ex. guards), metal scabbard chapes (mainly bronze), battle axe blades, and spearheads (Йотов 2004а, 242 – 243, обр. 2 – 3; Йотов 2004б, 43, 46 – 55, 92 – 100, обр. 14, обр. 17 – 23, обр. 46 – 55; Йотов 2016, 403 – 404, обр. 9, обр. 11; Минаева 2013, 38 – 54; Yotov 2016, 242 – 249, fig. 10.1: 1, 2, 6, fig. 10.2: 2, fig. 10.6 – 12; Yotov 2018, 469, 471, 473, fig. 5, fig. 9, fig. 12: 1).

Belt (?) fitting

During archaeological excavations in 2019 in the northern sector of the necropolis around the “Ruler’s Church” in Veliki Preslav, an artifact was found (fig. 1: 1, fig. 2: 1) that, in our opinion, belongs without a doubt to the group of monuments attributable to the aforementioned northern visitors. The artifact was discovered in Grid sq. 151/99, МП 7 (0.60 – 0.70 m) at an elevation of 134.850 – 134.750 m in the so-called “dark loose layer”, which was formed during the 12th – 14th c. It is registered in the Field inventory book as FIN 191/2018.

The find is a relatively large open work appliqué (belt fitting?) of irregular oval shape with two round attachment holes at its ends, the left of which is partially broken off. It is made of cast copper alloy and is 48.6 mm long, 22.5 mm wide, and 3 mm thick. The artifact’s obverse displays a stylized depiction of a triple-entwined snake (dragon) biting its tail. Its body is composed of three relief “threads”, the curves of which are emphasized by five asymmetrically placed decorative round holes (four large and one smaller). In three places at the figure’s lower end, on the left and right of the animal’s head/partially on its upper (?) jaw as well as below it, three elongated elements are noticeable, the lateral ones of which are single and the middle double. These appear to represent the creature’s limbs/claws grasping its own body, placing its pose in the so-called “gripping beast” group of motifs (Sindbæk 2012, 129 – 135).

The overall execution of the decoration indicates a common rather than a luxury product; the outlines are relatively rough and not particularly precise. The reverse side of the artifact is smooth, with one surviving rivet with a sealing plate for attachment to a surface. Coils of copper wire have been threaded through one of the decorative slots, possibly in a later repair, replacing the already broken original end with a rivet hole.

The observed image is a classic example of a variety of a widespread symbol in Antiquity: the *ouroboros/uroboros* (ὄυροβόρος) or a snake or dragon biting its tail. This scene is a representation of infinity, of eternal motion and the unity of opposites. It is an allegory about the transience of being, of birth and death and old age and renewal. The object is a statement and reminder that every beginning has an end and that afterwards comes a new beginning, all in eternal repetition (Хлезов 2003, 202 – 203).

Over the millennia, this philosophical concept was adopted by and occupied an important place in the worldview of all Old World cultures, those of Egypt, Phoenicia, Greece, Rome, and subsequently in the mythological ideas and beliefs of the peoples inhabiting Northern Europe and the Scandinavian peninsula (Oehrl 2013, 455 – 458, Abb. 1 – 12). It is difficult to say exactly where and when this particular iconographic scheme arose and became established, but we know

Fig. 1. The finds from Veliki Preslav (Photos): 1. Belt fitting; 2, 3. "Face masks"; 4. Bone handle

Обр. 1. Находките от Велики Преслав (Снимки): 1. Ремъчна апликация; 2, 3. „Лицези маски“; 4. Костена дръжка

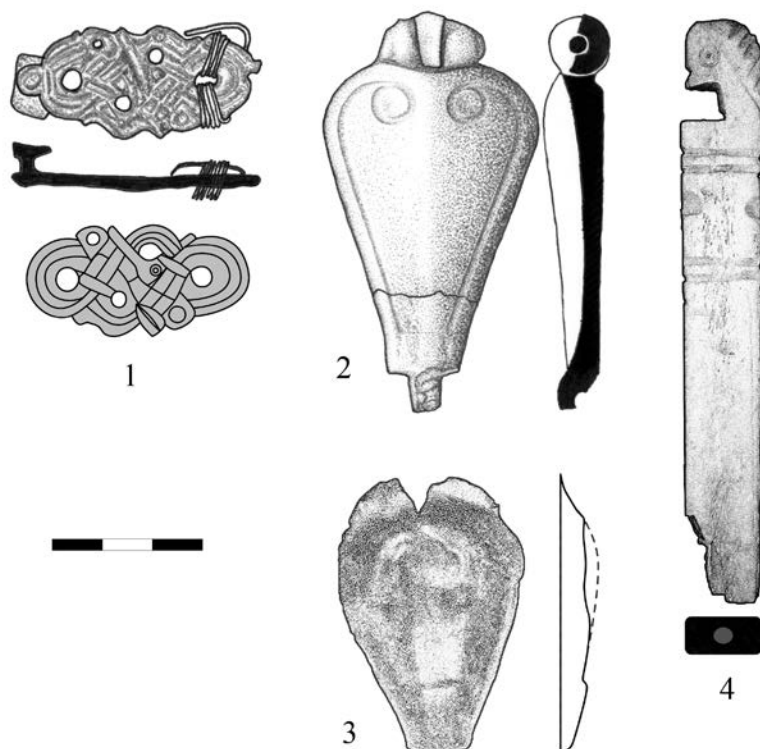

Fig. 2. The finds from Veliki Preslav (Drawings): 1. Belt fitting; 2, 3. "Face masks"; 4. Bone handle

Обр. 2. Находките от Велики Преслав (Рисунки): 1. Ремъчна апликация; 2, 3. „Лицези маски“; 4. Костена дръжка

for sure that “movement” signs containing similar semantics, such as swastikas, triskelia¹ and “solar discs”, date back to prehistory. Some of them are recorded as early as the Middle Neolithic period (Миков, Джамбазов 1960, 40 – 41, обр. 31, табл. I) and appear into the Middle Ages, when the “static” triquetra,² valknuts,³ etc., that are conceptually even closer to the *ouroboros* became widespread (Davidson 1967, 101 – 106, 125, pl. 36, pl. 43 – 44, pl. 46 – 47, pl. 67; Davidson 1988, pl. 1; Davidson 1990, 147).

The earliest surviving written records about the use of a similar zoomorphic allegory are from the end of the 4th – beginning of the 5th c. Maurus Servius Honoratus (ca. 380) in his commentary to Virgil's Aeneid reports that: “... *annus enim secundum Aegyptios indicabatur ante inventas litteras picto dracone caudam suam mordente, quia in se recurrit...*”⁴ (Thilo 1881, Serv. A. 5.85), which is an allusion to the cycle of seasons and the cyclical nature of time. In Antiquity and the Middle Ages, the idea of “absorption, transformation and continuation” was also taken up and present in various treatises on medicine and alchemical practices. Perhaps the most famous of these is *Cleopatra's Chrysopoeia (gold-making)/Χρυσοποιία Κλεοπάτρας*, written by an alchemist who lived in Alexandria in the 3rd c. (Berthelot 1887, Table analytique, 131 – 134, fig. 2). In such treatises, the symbol (fig. 3: 1 – 3) serves both as a kind of collective image (emblem) of the processes of melting, mixing and formation, and as a detailed coded description of all important elements and characteristics of accompanying phenomena (Berthelot 1887, Table des matières, 22 – 23, Table analytique, 158 – 159, fig. 34).

In the Nordic tradition, this pattern was refracted and interpreted through the “prism” of the cosmogonic conceptions of Northern European peoples, according to which it represented one of the main opponents of the universe (Neiß 2004). In Old Norse literature, *Jörmungandr*,⁵ also called “The World Serpent”⁶ is a giant sea monster and the middle child of the god *Loki* and the giantess *Angrboða*. According to the *Prosaic Edda* (ca. 1220), Odin took *Loki*'s three children (the wolf *Fenrir*,⁷ the goddess *Hel*, and *Jörmungandr*) from *Angrboða*. *Fenrir* was initially left to live among the gods, *Hel* was sent to rule the Underworld of the Dead, and *Jörmungandr* was cast to the bottom of the Great Ocean. There the snake grew so large that it managed to span the world by biting its own tail (Sturluson, 42, 67 – 70, 79, 107). Her eternal enemy was *Thor* the god of thunder. Both perish in the great battle preceding the End of the World (*Ragnarök*; Bellows 1923, 18 – 27).

The roots of most of the early prototypes of this (Viking) type of *ouroboros*, which we will provisionally call *Jörmungandr* here, can be traced back to the “animal-style” in metal objects of the so-called Vendel period (mid-6th – 8th c.) in Scandinavia, particularly the round fibulae/brooches representing *amphisbaena*⁸ (Hildebrand 1884 – 1891, 58, fig. 22; Stolpe, Arne 1927, 46 – 48, pl. XXXVI: 6, pl. XXXVII, pl. XXXVIII: 5; ХАЕВОВ 2003, 199 – 200; Rundkvist 2003, 97 – 121). This *ouroboros* subsequently appeared on “serpentine” brooches (single and double) from southwestern Finland.⁹ In the 9th and 10th c., the image gradually evolved and found wider application

¹ Τρισκελής (Greek) – “three legs”.

² Triquetrus (Lat.) – “triangular, having three corners”.

³ Valr-knut (Old Norse) – “Knot of the slain warriors” or Wotansknoten (German) – “Wotan's (Odin's) knot”.

⁴ “... according to the Egyptians, before the creation of letters, the year was represented as a serpent reborn by biting its own tail...”.

⁵ Jörmungandr (Old Norse) – “huge monster”.

⁶ Miðgarðsormr (Old Norse) – “The Midgard serpent”.

⁷ Fenrisúlfr (Old Norse) – “Fenrir's wolf” or “Fenris-wolf”.

⁸ ἀμφίσβατα (Greek) – “both ways to go”.

⁹ käärmesolki; solki | Finnish Heritage Agency | Finna.fi; 2-eläminen käärmesolki; solki | Museovirasto | Finna.fi: <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.581645FDB95B7EDB848D230405E3F803?sid=3169769628&imgid=2&lng=en-gb> (Accessed on July 3, 2024).

Fig. 3. 1. Ouroboros from "Χρυσοποιία Κλεοπάτρας", 3rd c. (after Berthelot 1887); 2. Copies of drawings with ouroboros from the alchemical tractate of Synesius made in 1478 by Theodore Pelecan (After Grec 2327, 196, 279, Bibliothèque nationale de France – Département des manuscrits); 3. The Hunting of Jörmungandr by Thor and Jotun Chimir in the Icelandic manuscript Edda Oblongata, 1680 (After AM 738 4to, 42r, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, <https://handrit.is/manuscript/view/is/AM04-0738/93?iabr=on#page/41v/mode/2up> (Accessed on July 3, 2024))

Обр. 3. 1. Уроборос от „Златотворна Клеопатра“, III в. (по Berthelot 1887); 2. Копия на рисунки с уробороси от алхимическия трактат на Синезий, направени през 1478 г. от Теодор Пелекан (по Grec 2327, 196, 279, Национална библиотека на Франция – Департамент за ръкописи); 3. Ловът на Йормунгандър от Тор и Йотуна Химир в исландския ръкопис Edda Oblongata, 1680 г. (по AM 738 4to, 42r, Институт за исландски изследвания „Арни Магнусон“, <https://handrit.is/manuscript/view/is/AM04-0738/93?iabr=on#page/41v/mode/2up> (Посетен на 03.07.2024))

in the art of Northern Europe through the Oseberg, Borre, Jellinge and to some extent Mammen styles (Wilson, Klindt-Jensen 1966, 48 – 83, 87 – 133; Gritton 2017, 1 – 7, fig. 1, tabl. 1). The twisted snake body-*ouroboros* is at that time diversely interpreted and “turns” into a stylized repeatedly intertwined “knot” with which jewelry (bracelets, fibulae, appliqués; Rundkvist 2010, 155 – 159, tabl. 10, fig. 19, fig. 21), vessels (bronze cups¹⁰ and goblets), weapons (swords), manuscripts, tomb stones, various wooden surfaces, etc. (Salin 1904, 341 – 343; Wilson, Klindt-Jensen 1966, pl. VI – VII, pl. X, pl. L – LI) are decorated.

Monuments with this model – alone in a scene from the main plot or as a “multiplied” main or peripheral pattern (fig. 4: 1 – 3) – have been found mainly in the territory of today’s Sweden (Jämtland, Uppland, Gotland), Denmark (Jelling, 10th c.), and Norway (Bergen, 8th c.; Trondheim, 8th – 9th c.; Tønsberg, 9th c.), but examples from England (Dunrobb, 7th c.; Kent, 7th c.; Brigham, 10th c.), northern France (Vailly-sur-Aisne, 7th c.; Amiens, 9th c.), Austria (Kremsmünster, 8th c.), and even Switzerland (Seengen, 7th c.) are known (Salin 1904, Abb. 725 – 726; Buisson 1976, 56 – 118; Oehrl 2013, 455 – 458, Abb. 13 – 20; Vike 2019). The Western and Central European *ouroboroi* inherit and generally, with certain exceptions (Tejral 2013, 392 – 394, fig. 8: 2), preserve the traditional round shape that was popular in Antiquity (Pesch 2012, 685 – 687, Abb. 21).

In contrast, after the 7th c. the majority of the numerous 8th – 11th c. Scandinavian examples largely replicate the pattern of rhythmically interconnected *Jörmungandr ouroboroi* (Gregner 2005). Most often, they form the decorative friezes that outline the periphery of Scandinavian “runestones”, where a continuous line of this “triple-interlaced” decoration forms a closed frame around a central field with a shape (usually quadrangular) dictated by the slab itself. Uniting them into one “endless” ribbon-like cord further emphasizes and strengthens their individually embedded meaning. The *ouroboroi* witnessed on the stelae of types C and D, according to the typology of Lindqvist (Lindqvist 1941 – 1942; Kowatschek 2017, 13 – 19, Abb. 1), from Halla (Halla Broa IV, 8th – 10th c.), Lärbro (Lärbro St. Hammars I, III, IV, 8th – 10th c.), Garda (Garda Bote, 9th c.), Hellvi (Hellvi Ire V, 9th – 10th c.), Stenkyrka (Stenkyrka Lillbjärs III, 8th c.; Stenkyrka Smiss I, 10th c.), Ardre (Ardre kyrka VIII, 10th c.), Alskog (Alskogs kyrka; Alskog Tjängvide I, 10th c.), Ekeby (Ekeby kyrka, 11th c.), and other sites are exclusively of the local variant: a *Jörmungandr* in combinations of 3 to 8 “triple knots”, or “tight” or “looser” series of them (Kowatschek 2017, Taf. 1: 1, Taf. 2: 2, Taf. 3: 3, Taf. 5: 10, Taf. 7: 14, Taf. 10: 23 – 24, Taf. 11: 26, Taf. 14: 33, Taf. 15: 37, Taf. 16: 39, Taf. 20: 45 – 46, Taf. 21: 47). Individual examples are also found in some bronze rings of clothespins (fig. 5: 10) from graves in the Russian-Varangian necropolis near Gnezdovo (Smolensk district, Russia) from the same period (Duczko 2004, 173 – 174, fig. 44a). A similar pattern decorated the bow and stern of the ship from Oseberg (Tønsberg, Norway), which dates to the first quarter of the 9th c. (Wilson, Klindt-Jensen 1966, pl. VI – VII; Bonde 1994, 128 – 148).

Decorating a modest-sized plate, the Veliki Preslav “triple-interlaced” finds its most numerous iconographic and stylistic equivalents (executed twice or thrice) in examples of 9th – 11th c. metalwork (fibulae, belt buckles, appliqués, scabbard chapes, spurs, etc.) from Gotland and Öland (Sweden) at sites like Othem, Stånga, Halla, Havdhem, Vesterheide, Eke, Grötlingbo, Vallstena, Roma, Martebo, Visby, Boge, Sjonhem, and Hultestad (fig. 5: 1 – 9; Montelius 1872 – 1874, Atlas, 128, 197, № 425; Thunmark-Nylén 1995, Abb. 22: 2, Abb. 392: 3; Thunmark-Nylén 1998, Taf. 31 – 44, Taf. 112: 1, Taf. 113: 1, Taf. 124: 4, Taf. 161: 9, Taf. 232: 1, Taf. 270: 3 – 5). The Veliki Preslav find was discovered in a late archaeological context (13th c.), but its stratigraphic position cannot serve as a reliable indicator for its date. The main reason for this is because the habitation of the

¹⁰ Jellingbægeret, ca. 950 (danmarkshistorien.dk): <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/jellingbaegeret-ca-950/> (Accessed on July 3, 2024).

Fig. 4. Stone reliefs with “triple-interlaced” motifs: 1. Ardre Runestone III, 8th – 9th c. (after Wilson, Klindt-Jensen 1966, pl. LXXI); 2. Altuna Runestone, 11th c. (Photo: Gunnar Creutz; https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Altunastenen_U_1161_%28Raä-nr_Altuna_42-1%29_Tors_fiskafänge_0646.jpg); 3. The Gosforth Cross, 10th c. (Photo: Julius Magnus Petersen; [Gosforth_fishing.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/Gosforth_fishing.jpg); 779×1573; [wikimedia.org](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/Gosforth_fishing.jpg))

Обр. 4. Каменни релефи с „триплетни“ мотиви: 1. Стела III от Ардре, VIII – IX в. (no Wilson, Klindt-Jensen 1966, pl. LXXI); 2. Стела от Алтуна, XI в. (Снимка: Гунар Кройц; https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bd/Altunastenen_U_1161_%28Raä-nr_Altuna_42-1%29_Tors_fiskafänge_0646.jpg); 3. Кръст от Госфорт, X в. (Снимка: Юлиус Магнус Петерсен; [Gosforth_fishing.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/Gosforth_fishing.jpg); 779×1573; [wikimedia.org](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/Gosforth_fishing.jpg))

Fig. 5. Metal-craft with "triple-interlaced" motifs: 1. Application from Vendel VII, 8th c. (after Hildebrand 1891, fig. 22); 2. Application from Hulterstad, 8th – 9th c. (after Montelius 1872 – 1874, № 425); 3. Belt buckle from Martebo, 10th c. (after Thunmark-Nylén 1998, Taf. 124: 4); 4. Bracelet from Visby, 10th c. (after Thunmark-Nylén 1998, Taf. 161: 9); 5, 6. Domed oblong brooches from Bergen and Trondheim, 8th – 9th c. (after Rundkvist 2010, fig. 19, fig. 21); 7. Ring-shaped fibula from Vallstena, 9th – 10th c. (after Thunmark-Nylén 1998, Taf. 112: 1); 8. Scabbard chape from Boge, 9th – 10th c. (after Thunmark-Nylén 1998, Taf. 232: 1); 9. Spurs from Sjonhem and Ekeby, 10th c. (after Thunmark-Nylén 1998, Taf. 270: 3, 4); 10. Clothing needle from Gnezdovo, 10th c. (after Duczko 2004, fig. 44a)

Обр. 5. Металопластика с „триплетни“ мотиви: 1. Апликация от Вендел VII, VIII в. (по Hildebrand 1891, fig. 22); 2. Апликация от Хултерстад, VIII – IX в. (по Montelius 1872 – 1874, № 425); 3. Тока от Мартебо, X в. (по Thunmark-Nylén 1998, Taf. 124: 4); 4. Гривна от Висби, X в. (по Thunmark-Nylén 1998, Taf. 161: 9); 5, 6. Полусферични „фибули/брошки“ от Берген и Трондхайм, VIII – IX в. (по Rundkvist 2010, fig. 19, fig. 21); 7. Пръстеновидна фибула от Валстена, IX – X в. (по Thunmark-Nylén 1998, Taf. 112: 1); 8. Накрайник от ножница за меч от Боге, IX – X в. (по Thunmark-Nylén 1998, Taf. 232: 1); 9. Шпори от Шонхем и Екеби, X в. (по Thunmark-Nylén 1998, Taf. 270: 3, 4); 10. Игла за дреха от Гньоздово, X в. (по Duczko 2004, fig. 44a)

area around the church in the 13th c. led to widespread, highly destructive interventions. The more than 250 household (farm and garbage) pits and the necropolis with nearly 560 graves that were documented during the excavations, together with large-scale extraction and processing of stones for lime (which continued until the beginning of the 20th c.), seriously disrupted the integrity of the area's earlier cultural deposits. Therefore, only the artifact's characteristics should be taken into account: its shape, decoration, and the state in which it was lost or thrown away. Based on its style and iconography, it undoubtedly was produced in the Scandinavian metalworking tradition of around the 9th – 10th c. At the same time, that there was an attempt to repair and wear it in a damaged state allow the possibility that it was used at a slightly later time, – around the middle or in the second half of the 11th c.

Pendants

The second artifact that is undoubtedly atypical in style and for “fashion” trends in art metal of medieval Bulgaria (7th – 14th c.) is an unusual “pendant” (fibula?) with an unspecified function (fig. 1: 2, fig. 2: 2). It was discovered in 2005 in the area immediately southeast of the “Ruler's Church”, unfortunately not *in situ* but in the dump heap (FIN 414/2005). It is made of cast copper alloy and is approximately 80 mm long, 42.7 mm wide, and 6 mm thick. It has a solid body with an elongated leaf shape that is divided into two equal, slightly outwardly inclined planes. Each of them is outlined by an incised line that ends in a small circle (like an eye) at the wide end of the artifact. At the top is a solid hinge, of which both its proper double (enclosing) part and the axis with the opposite single (enclosed) part of the now broken and missing “compartment” have been preserved. At the artifact's far end is a thinned and slightly curved, arch-shaped tip that resembles a fastener tooth.

In Western European scholarly literature, this type of “decoration” is divided into two main groups: “Bird brooches” and “Face masks/pendants”. The first appear at the end of the Vendel period (7th/8th c.) in southern Scandinavia (mainly in the territory of present-day Sweden) and are interpreted as the “Ravens of Odin” Huginn and Muninn¹¹ or “hunting falcons”. From the front, however, they somewhat resemble nocturnal birds of prey like owls or cuckoos (fig. 6: 1).

This type of decoration is subsequently “inherited” by the second group (fig. 6: 2, 3), which have transformed into a characteristic “male face” with varying degrees of detail. Interpretations for their identification vary between characters from the Scandinavian pantheon to Christian images (Helmbrecht 2013, 12 – 14, 17 – 19, fig. 3 – 4, fig. 9 – 11). In view of their very original diamond shape, it is most likely that they represent Odin, Thor, or Freyr. The latter is both a god of fertility and well-being and a military leader of the gods and protector of peace (Lindow 2002, 121 – 126; Sundqvist 2013, 16 – 24, fig. 1). These gods' 10th c. full-length bronze figurines from sites like Svenstorp¹² (Lindby, Sweden) and Rällinge¹³ (Södermanland, Sweden) often show them with just such heads. Similar “masks” are also known as tops of clothespins (fig. 6: 4) from Hejde (Gotland, Sweden; Thunmark-Nylén 1998, Taf. 123: 10, 11). Their distribution fits into a rather narrow chronological span – from the mid-10th to the early 11th c. – but across a much larger territory (Denmark, Sweden, Norway, and Iceland).

There is no unified position on the purpose of these pendants, but among Western authors the prevailing opinion is that they are apotropaic, meant to protect their bearer from evil forces (Helmbrecht 2013, 18 – 19). It has not excluded that they also may have had a practical role that is still un-

¹¹ Huginn and Muninn (Old Norse) – “thought” and “memory/mind”.

¹² Statyett Odenfigur. Visa föremål | Sök i samlingarna | Historiska museet: <https://samlingar.shm.se/object/79B27EF4-8E13-47F9-A6BD-F85BC6BB743C> (Accessed on July 3, 2024).

¹³ Rällingestatyetten. Visa bild | Sök i samlingarna | Historiska museet: <https://samlingar.shm.se/object/907CB8FF-621C-47B3-9F20-9A3AF1AE72C6> (Accessed on July 3, 2024).

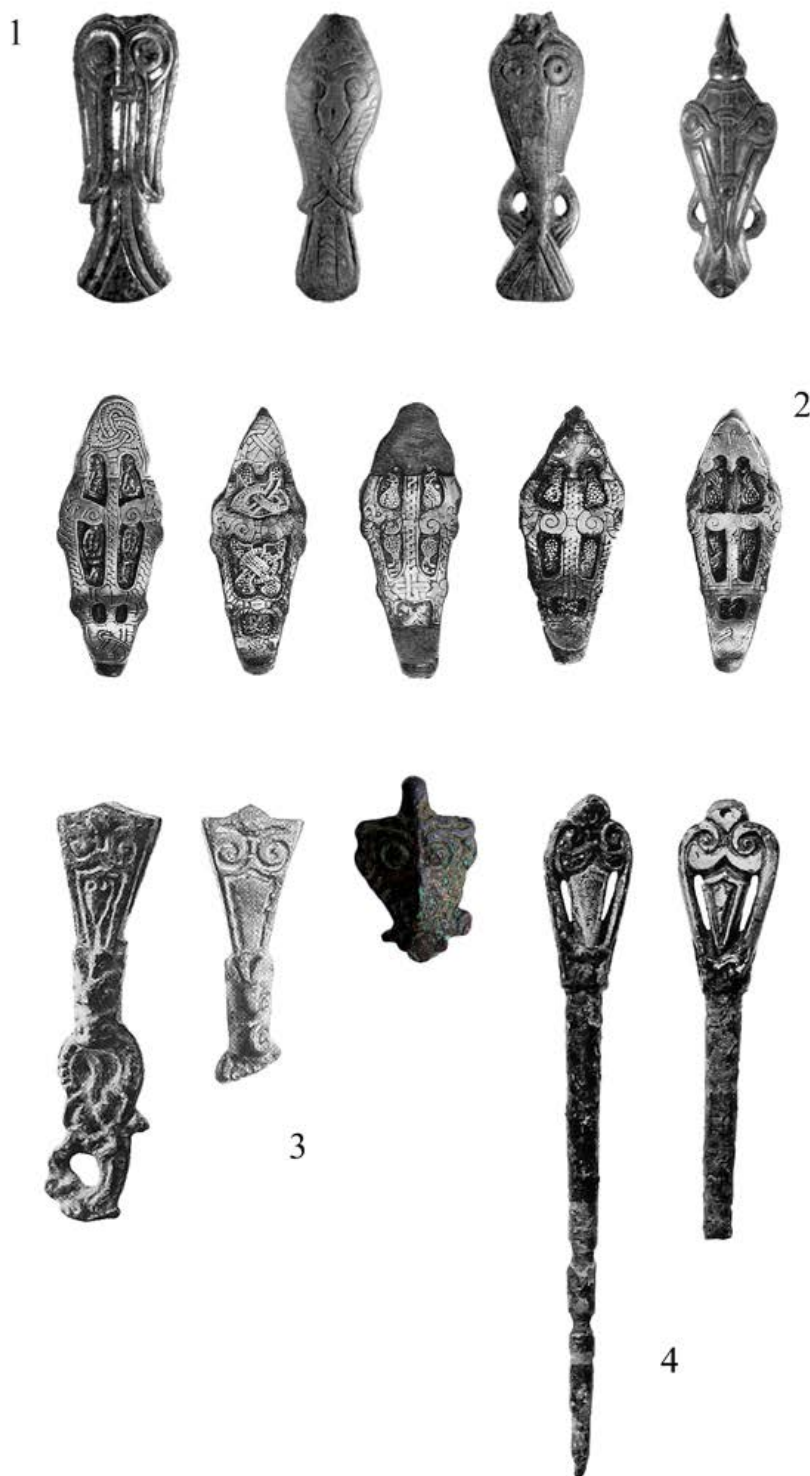

Fig. 6. 1. "Bird-brooches" from Uppåkra, 7th – 8th c. (after Helmbrecht 2013, fig. 3); 2. "Face masks" from Boge, Grötlingbo, Havdhem, and Hemse, 10th c. (after Thunmark-Nylén 1998, Taf. 168: 7, 9 – 12); 3. "Face pendants" from Gotland (unknown), Lärbro, and Uppåkra, 9th – 10th c. (after Thunmark-Nylén 1995, Abb. 236: 3; Thunmark-Nylén 1998, Taf. 133: 17; Helmbrecht 2013, fig. 11); 4. Clothing needles from Hejde, 9th – 10th c. (after Thunmark-Nylén 1998, Taf. 123: 10, 11)

Обр. 6. 1. „Птици-фибули/брошки“ от Упокра, VII – VIII в. (по Helmbrecht 2013, fig. 3); 2. „Лицеве маски“ от Боге, Грьотлингбо, Хавдем и Хемсе, X в. (по Thunmark-Nylén 1998, Taf. 168: 7, 9 – 12); 3. „Лицеве пандантиви“ от Готланд (неизв.), Лербро и Упокра, IX – X в. (по Thunmark-Nylén 1995, Abb. 236: 3; Thunmark-Nylén 1998, Taf. 133: 17; Helmbrecht 2013, fig. 11); 4. Игли за дреха от Хејде, IX – X в. (по Thunmark-Nylén 1998, Taf. 123: 10, 11)

known due to the incomplete state in which they are found. The Veliki Preslav “pendant” belongs to the “triangular” variant of the second group and finds the greatest similarity with examples from Lärbro (Gotland, Sweden) and the vicinity of Uppåkra (Scania, Sweden; Thunmark-Nylén 1995, Abb. 236: 3; Thunmark-Nylén 1998, Taf. 133: 17; Helmbrecht 2013, 18, fig. 11), from which it differs in its larger size, simple ornamentation, and generally “cleaner” and “harsher” appearance (fig. 6: 3). This feature, on the other hand, somewhat brings it iconographically closer to examples from the first group from sites like Boge, Anga, Grötlingbo, Havdhem, and Hemse (Gotland, Sweden; Thunmark-Nylén 1998, Taf. 168: 7 – 12).

Apart from the Veliki Preslav “pendant,” one more find probably belongs to the same type of artifact (fig. 1: 3, fig. 2: 3, fig. 7: 2). It was discovered in 2010, again during the excavations of the “Ruler’s Church” in Veliki Preslav (Grid sq. 162/48), in the fill of an excavated building from the early Post-Metropolitan period (late 10th – first half of the 11th c.). It was registered in the Field inventory book as FIN 342/2010 and is a thin copper plate with an oval-teardrop shape. Its obverse has a rounded wide end with a spherically convex central part, but the narrow part (apex) is straight “cut” with a distinct relief edge above it. The reverse side is smooth. It is cast from copper alloy; its dimensions are 53 mm long, 35 mm wide, and 0.5 mm thick. At some point it was subjected to a strong pressure/blow that indented or deformed its central part, and along the periphery of the wide end a tear occurred and a large crack formed. The latter is slightly worn and chipped, possibly as a result of corrosion.

The artifact strongly resembles and is similar to another early type of fibulae/brooches (associated with women) from Gotland (fig. 7: 1). According to some researchers, this type also represents the head of an animal, often identified as a boar or bear, and is attributed to the late Vendel (8th c.) and early Viking (9th c.) periods in Scandinavia (Oehrl 2023, 966, fig. 31). The find context of the Veliki Preslav “pendant” as well as its highly stylized and simplified iconography, however, suggests a later date of use and production in the late 9th or the first half of the 10th c.

Bone handle

We will also attempt to analyze a bone artifact (National Archaeological Museum, Bulgaria, Inv. No. 5982) that could also be of “Varangian” origin (fig. 1: 4, fig. 2: 4). It was found in 2004 during excavations of the southeastern part of the “Ruler’s Church” in an early archaeological context called the “crushed limestone”. This was a mass of inert materials used to terrace and stabilize the terrain; it consisted of thick layers of limestone debris mixed with “stone flour” that were aligned and compacted with intervening thin layers of yellow-brown clay. It is assumed that this “crushed limestone” was originally created to prepare for the construction of the Veliki Preslav aul (early 9th c.), but it is quite certain that new platforms were added during the Metropolitan period (893 – 971) when the city was expanded and redeveloped. These layers are almost “sterile”; apart from minor fragments of semi-finished or wasted (?) bone plates, it contains no other contemporary or earlier remains. Of course, as already noted, this layer also did not remain unaffected in the site’s Post-Metropolitan period (971 – 13th c.), and it has by no means been discounted that it was disturbed by significantly later anthropogenic contaminations.

The artifact in question is a handle for a knife or other tool, possibly a metal (iron) awl, of which no traces have been preserved today. It was entirely crafted from a single long bone of a small (domestic?) animal. It has a preserved length of 116 mm and is 16 mm wide and 7 – 8 mm thick. It has an elongated quadrangular shape and a rectangular cross-section. A longitudinal round/oval hole of small diameter (3 – 4 mm) was centrally drilled into its front (inner) end for the insertion of a handle spike, where it subsequently broke. The surface is thoroughly polished.

Fig. 7. 1. Fibulae/brooches from Gotland representing animal heads, 8th – 9th c. (after Oehrl 2023, fig. 31); 2. The adornment from Veliki Preslav, 9th – 10th c.

Обр. 7. 1. Фибули/брошки от Готланд, представлящи животински глави, VIII – IX в. (по Oehrl 2023, fig. 31); 2. Украсата от Велики Преслав, IX – X в.

The artifact's back (outer) half is unusually and very curiously decorated. The very end of the handle is shaped like a head, of a human or animal is difficult to determine, but it is most likely a syncretic folklore or mythological image. The upper face lobe is bilaterally beveled, and the “sharpening” of this area initially gave the image a “more determined” and aggressive appearance. A small cut, rhomboid when seen from the front and triangular when seen from the side, was made in the lower part of the edge of the head’s “muzzle”. The cut may have been made to emphasize both the nose and the upper jaw/lip of the mouth below it. On each side of the head is a large bulging eye with a round shape and a central pupil that is rendered with a single dot (the so-called “bird’s eye” pattern). Beneath the eyes, the wide open, slightly trapezoidal (in cross-section) jaw of the creature is accentuated by a deep groove. On the left and right of the occipital area, five short diagonal cuts are made that are limited by one longer and wider line in the opposite direction. Whether these cuts are meant to depict hair, a hat, or something else is impossible to say. Under the lower jaw is represented a highly stylized imitation of a body (neck?); two pairs of horizontal bands in shallow relief frame a field into which are carved four semi-oval dimples on the edges of the handle. The left dimples are located a little lower than the right ones.

These features, which emphasize the most important qualities and attributes of the character, unequivocally form a quite threatening expression. The sharp jagged lines, pointed face, fiercely open and disproportionately large mouth, and the face’s generally “tense” grotesque expression emanate negative feelings of alarm, danger, and warning. These features clearly indicate that the artifact was meant to function as idol-amulet made to repel evil and protect the object’s owner from all diseases and dangers.

Unfortunately, we are currently unaware of any other artifacts with the same or similar features and details. Again, perhaps the only more or less close imagery is known among the “animal” repertoire in the art of Northern Europe, where it was embodied in the most emblematic “elements” of the area’s shipbuilding in the 8th – 11th c. This animal imagery’s famous representations on Scandinavian battle “long ships” (*langskip*), along with their traditional name, were often compared and called according to their appearance and the impression they evoked “elongated-bulging (serpentine – P. D.) ships” (*snekkja*), “dragon ships” (*drekar/drakkar*), etc. All such nicknames were derived both from these image’s shapes, dimensions, and proportions and from the nature of the galleons that were crowned and complemented by them (Durham 2002, 4, 35; Kalmring, Holmquist 2018, 749 – 750).

In three of the most significant sites where such vessels (or parts of them) were found, several probable figureheads of dragons (*drekahofud*) or other fanciful reptiles with gaping jaws were also discovered. Although much larger and far more detailed and exquisite, they are somewhat similar in silhouette to the “snout-face” from Veliki Preslav presented here. Two of them were excavated during dredging works along the Scheldt (Schelde) river (Dendermonde – Appels¹⁴ and Moerzeke – Mariekerke,¹⁵ Belgium), and five others in the “ship burial” near Oseberg (Tønsberg, Norway).¹⁶ The first were placed by radiocarbon dating carried out in 1971 in the beginning of Late Antiquity (352 – 400; Barker et al. 1971, 158). After subsequent calibration by one (68 % probability) or two (95 % probability) standard deviations, this date has been corrected and expanded into the ranges 400 – 615 and 250 – 665 (Kidd 1988, 8 – 10). Regardless of these radiocarbon dates, many researchers continue to consider the two monuments to be early medieval.¹⁷

Even if we accept the radiocarbon dates as reliable, we cannot fail to note that the “dragon’s head” from Dendermonde – Appels shows a relative “conceptual” resemblance to the Veliki Preslav artifact (обр. 8: 1). Other far less convincing analogues can be “recognized” among the wooden animal figures from Oseberg, most notably in one of the five “Oseberg Beasts”,¹⁸ the so-called “Academic” (обр. 8: 2), and in some of the sculpted “corner” heads (обр. 8: 4) of a sledge from the same ship that have been dated by dendrochronological marks to 820 – 834 (Sjovold 1958, 36 – 42; Bonde 1994, 128 – 148; Vike 2019, 50). Additional loose parallels can be found in a number of plastically shaped tools, horse bits, and decorations of wood and horn (обр. 8: 5 – 9) found at Zemlyanoe Gorodishche (Staraya Ladoga, Leningrad district, Russia), Veliky Novgorod and the necropoleis of Dollkeim-Kovrovo (Kaliningrad district, Russia), and Grauziai (Lithuania) in strata from the mid-10th – 11th c. (Кулаков 2004, 17, 19, 22 – 23, рис. 1: 4, рис. 2: 1 – 3, рис. 5: 1, 2; Duczko 2004, 89, fig. 11a, b). Finally, to similar images we should perhaps add three oak slats in the shape of “dragons” (fig. 8: 3) from an “honorary (captain’s – P. D.) armchair/awning” (Nicolaysen 1882, 41 – 42, pl. VI: 1, 2) found at the site of the 9th c. “ship burial” near Gokstad (Sandefjord, Norway). Despite all this, we must admit that until new sufficiently close morphological and stylistic parallels are identified, the ethno-cultural attribution proposed here remains largely hypothetical. For now, we cannot categorically include this artifact among the products of the Scandinavian artistic circle.

¹⁴ Ship’s figurehead of carved oak. Museum number: 1938,0202.1; https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_1938-0202-1 (Accessed on July 3, 2024).

¹⁵ Wooden ship’s figurehead of oak. Museum number: 1967,1001.1; https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_1967-1001-1 (Accessed on July 3, 2024).

¹⁶ Oseberg find: <https://www.khm.uio.no/english/research/previously-projects/saving-oseberg/oseberg-find/> (Accessed on July 3, 2024).

¹⁷ Ship’s figurehead of carved oak. Museum number: 1938,0202.1. Curator’s comments: https://www.britishmuseum.org/collection/object/H_1938-0202-1 (Accessed on July 3, 2024).

¹⁸ Oseberg. The Long soak: Five exquisite animal heads; <https://www.khm.uio.no/english/collections/objects/the-long-soak.html> (Accessed on July 3, 2024).

Fig. 8. Figures of "dragons" from: 1. Dendermonde – Appels, 5th – 7th c. (Photo: © The Trustees of the British Museum); 2. "The Academic" from Oseberg, 9th c. (Photo: Vegard Vike; EJSrl_3X0AMDjNE.jpg; 800×1200; twimg.com); 3. Gokstad, 9th c. (after Nicolaysen 1882, pl. VI: 1, 2); 4. The Sleigh from Oseberg, 9th c. (after Sjøvold 1958, 39); 5, 6. Staraya Ladoga, 10th – 11th c. (after Duczko 2004, fig. 11a, b; Кулаков 2004, рис. 2: 1, 2); 7. Veliki Novgorod (after Кулаков 2004, рис. 2: 3); 8. Dollkeim-Kovrovo (after Кулаков 2004, рис. 5: 1); 9. Grauziai, 10th – 11th c. (after Кулаков 2004, рис. 5: 2)

Обр. 8. Фигури на „дракони“ от: 1. Дендермонд – Апелс, V – VII в. (Снимка: © The Trustees of the British Museum); 2. „Академика“ от Осеберг, IX в. (Снимка: Вегард Вике; EJSrl_3X0AMDjNE.jpg; 800×1200; twimg.com); 3. Гокстад, IX в. (no Nicolaysen 1882, pl. VI: 1, 2); 4. Шейна от Осеберг, IX в. (no Sjøvold 1958, 39); 5, 6. Старая Ладога, X – XI в. (no Duczko 2004, fig. 11a, b; Кулаков 2004, рис. 2: 1, 2); 7. Велики Новгород (по Кулаков 2004, рис. 2: 3); 8. Долкайм-Коврово (по Кулаков 2004, рис. 5: 1); 9. Грауже, X – XI в. (по Кулаков 2004, рис. 5: 2)

In conclusion, we can say that if among the four finds presented here the first one can confidently be attributed to participants in the battle for Veliki Preslav in 971, then it is quite possible that the second and third (and possibly the fourth) ones reflect earlier cultural contacts between Pagan Bulgaria and Northern Europe.

Primary sources/Исторически извори

- Bellows 1923:** H. A. Bellows (transl). The Poetic Edda. (Scandinavian classics, XXI – XXII). New York, 1923.
- Sturluson:** S. Sturluson. The Prose Edda. (Scandinavian classics, V). New York, 1916.
- Thilo 1881:** G. Thilo. Maurus Servius Honoratus, Commentary on the Aeneid of Vergil (In Vergilii Aeneidem commentarii/In Vergilii Aeneidos librum quintum commentarius), Serv. A. 5.85. Leipzig, 1881. – In: Perseus Collection: Greek and Roman Materials – <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0053%3Abook%3D5%3Acommline%3D85> (Accessed on July 3, 2024).
- ГИБИ 1964:** Leonis Diaconi (Лъв Дякон). Historiae (История). – Гръцки извори за българската история, V (IX), 1964, 245 – 276. [GIBI 1964: Leonis Diaconi (Lav Dyakon). Historiae (Istoriya). – Gratski izvori za balgarskata istoriya, V (IX), 1964, 245 – 276]
- ГИБИ 1965:** Georgii Cedreni – Ioannis Scylitzae (Георги Кедрин – Йоан Скилица). Historiarum Compendum (Кратка история). – Гръцки извори за българската история, VI (XI), 1965, 198 – 340. [GIBI 1965: Georgii Cedreni – Ioannis Scylitzae (Georgi Kedrin – Yoan Skilitza). Historiarum Compendum (Kratka istoriya). – Gratski izvori za balgarskata istoriya, VI (XI), 1965, 198 – 340]

References/Цитирана литература

- Atanasov 1994:** G. Atanasov. De la sémantique et de l'origine des hachettes-amulettes des terres Bulgares du Nord-Est. – Bulletin de l'Institut d'archéologie, XXXVIII, 1994, 76 – 81.
- Barker et al. 1971:** H. Barker, R. Burleigh, N. Meeks. British Museum Natural Radiocarbon Measurements VII. – Radiocarbon, 13/2, 1971, 157 – 188.
- Berthelot 1887:** M. Berthelot. Collection des ancien alchimistes grec, Vol. 1. Paris, 1887.
- Bonde 1994:** N. Bonde. De norske vikingeskibsgaves alder. Et vellykket norsk-dansk forskningsprojekt. – Nationalmuseets Arbejdsmark, 47, 1994, 128 – 148.
- Buisson 1976:** L. Buisson. Der Bildstein Ardre VIII auf Gotland. Göttermythen, Heldensagen und Jenseitsglaube der Germanen im 8. Jahrhundert n. Chr. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, 3/102). Göttingen, 1976.
- Davidson 1967:** H. R. E. Davidson. Pagan Scandinavia. New York – Washington, 1967.
- Davidson 1988:** H. R. E. Davidson. Myths and Symbols in Pagan Europe: Early Scandinavian and Celtic religions. Manchester, 1988.
- Davidson 1990:** H. R. E. Davidson. Gods and Myths of Northern Europe. London, 1990.
- Duczko 2004:** W. Duczko. Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe. (The Northern World: North Europe and the Baltic c. 400 – 1700 AD. Peoples, Economies and Cultures, 12). Leiden – Boston, 2004.
- Durham 2002:** K. Durham. Viking Longship. (New Vanguard, 47). Oxford, 2002.
- Gregner 2005:** M. Gregner. De Gotländska Bildstenarna. En studie av deras dateringsunderlag. Påbyggnadskurs i Arkeologi, Höskolan på Gotland. Visby, 2005.
- Gritton 2017:** J. Gritton. Viking Age Art Styles: Keys to the Past, 1 – 7. – https://www.researchgate.net/publication/335210353_Viking_Age_Art_Styles_Keys_to_the_Past#fullTextFileContent (Accessed on July 3, 2024).
- Helmbrecht 2013:** M. Helmbrecht. Figures, foils and faces – fragments of a pictorial world Anthropomorphic images from the Vendel Period and Viking Age found at Uppåkra. – In: B. Hårdh, L. Larsson (eds.). Folk, få och fynd. (Uppåkrastudier, 12. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, 64). Värnamo, 2013, 9 – 31.
- Hildebrand 1884 – 1891:** H. Hildebrand. Vendelfyndet. Några anmärkningar. – In: H. Hildebrand (ed.). Antiquarisk Tidskrift för Sverige, 8. Stockholm, 1884 – 1891, 35 – 64.
- Kalmring, Holmquist 2018:** S. Kalmring, L. Holmquist. 'The gleaming mane of the serpent': The Birka dragonhead from Black Earth Harbour. – Antiquity, 92 (363), 2018, 742 – 757.
- Kidd 1988:** D. Kidd. Fifty Years on. New Discoveries about an NACF Grant of 1938. – National Art-Collections

- Fund Magazine, 38, 1988, 8 – 10.
- Kowatschek 2017:** I. Kowatschek. Frauendarstellungen auf den gotländischen Bildsteinen der Vendel- und Wikingerzeit. Masterarbeit, Universität Wien. Wien, 2017.
- Lindow 2002:** J. Lindow. Norse Mythology – A Guide to the Gods, Heroes, Rituals and Beliefs. New York, 2002.
- Lindqvist 1941 – 1942:** S. Lindqvist. Gotlands Bildsteine, T. 1 – 2. Stockholm, 1941 – 1942.
- Montelius 1872 – 1874:** O. Montelius. Sveriges forntid. Försök till framställning af den svenska fornforskningens resultat, T. 1 – 2. Stockholm, 1872 – 1874.
- Neiß 2004:** M. Neiß. Midgårdssormen och Fenrisulven. Två grundmotiv i vendeltidens djurornamentik. Kontinuitetsfrågor i germansk djurornamentik, T. I. Fornvännen. – Journal of Swedish Antiquarian Research, 99/1, 2004, 9 – 25.
- Nicolaysen 1882:** N. Nicolaysen. Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord. Kristiania, 1882.
- Oehrl 2013:** S. Oehrl. Das Uroboros-Motiv im germanischen Altertum. – In: I. Heske, H.-J. Nüsse, J. Schneeweiß (eds.). "Landschaft, Besiedlung und Siedlung". Archäologische Studien im nordeuropäischen Kontext. Festschrift für Karl-Heinz Willroth zu seinem 65. Geburtstag. (Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte, 33 (20)). Neumünster – Hamburg, 2013, 455 – 468.
- Oehrl 2023:** S. Oehrl. The bear in Late Iron Age and Viking Period Scandinavian art – a survey. – In: O. Grimm (ed.). Bear and Human: Facets of a Multi-Layered Relationship from Past to Recent Times, with Emphasis on Northern Europe. (The Archaeology of Northern Europe, 3). Turnhout, 2023, 961 – 990.
- Pesch 2012:** A. Pesch. Fallstricke und Glatteis: Die germanische Tierornamentik. – In: H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer (eds.). Altertumskunde – Altertumswissenschaft – Kulturwissenschaft. Erträge und Perspektiven nach 40 Jahren Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. (Ergänzungsbände zur Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 77). Berlin – Boston, 2012, 633 – 687.
- Rundkvist 2003:** M. Rundkvist. Snake brooches of south Scandinavia Ørsnes types L1, L2, J and H3. – In: B. Hårdh (ed.). Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra. (Uppåkrastudier, 9. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, 45). Lund, 2003, 97 – 121.
- Rundkvist 2010:** M. Rundkvist. Domed oblong brooches of Vendel Period Scandinavia. Ørsnes types N & O and similar brooches, including transitional types surviving into the Early Viking Period. – In: B. Hårdh (ed.). Från romartida skalpeller till senvikingatida urnespännen. Nya materialstudier från Uppåkra. (Uppåkrastudier, 11. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, 61). Kristianstad, 2010, 127 – 199.
- Salin 1904:** B. Salin. Die altgermanische Thierornamentik: typologische Studie über Germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik. Stockholm, 1904.
- Sindbæk 2012:** S. M. Sindbæk. Enter the Gripping Beast. Innovations and actor-networks in Viking Age towns. – In: N-TAG TEN: Proceedings of the 10th Nordic TAG Conference at Stiklestad, Norway 2009. (British Archaeological Reports International Series, 2399). Oxford, 2012, 129 – 135.
- Sjovold 1958:** T. Sjovold. Der Oseberg-Fund Und Die Anderen Wikingerschiffsfunde. Oslo, 1958.
- Stolpe, Arne 1927:** H. Stolpe, T. J. Arne. Le Nécropole de Vendel. (Monograph, 17). Stockholm, 1927.
- Sundqvist 2013:** O. Sundqvist. On Freyr – the 'Lord' or 'the fertile one'? Some comments on the discussion of etymology from the historian of religions' point of view. – Onoma, 48, 2013, 11 – 35.
- Tejral 2013:** J. Tejral. The Connections between the Region North to the Danube and Northern Europe. Some Aspects of Ethnic and Social Identity of the Fifth Century Elites. – In: I. Khrapunov, F.-A. Stylegar (eds.). INTER AMBO MARIA. Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea. Kristiansand – Simferopol, 2013, 383 – 408.
- Thunmark-Nylén 1995:** L. Thunmark-Nylén. Die Wikingerzeit Gotlands, T. I. Abbildungen der Grabfunde. Stockholm, 1995.
- Thunmark-Nylén 1998:** L. Thunmark-Nylén. Die Wikingerzeit Gotlands, T. II. Typentafeln. Stockholm, 1998.
- Vike 2019:** V. Vike. A story about 'The Beasts of Oseberg' – five exquisitely carved and mysterious Viking Age objects. – <https://x.com/VegardVike/status/1194738283177230339> (Accessed on July 3, 2024).
- Wilson, Klindt-Jensen 1966:** D. M. Wilson, O. Klindt-Jensen. Viking Art. Ithaca – New York, 1966.
- Yotov 2016:** V. Yotov. Traces of the presence of Scandinavian warriors in the Balkans. – In: F. Androshchuk, J. Shepard, M. White (eds.). Byzantium and the Viking world. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Byzantina Upsaliensia, 16). Uppsala, 2016, 241 – 253.
- Yotov 2018:** V. Yotov. Data about Northmen's Presence in the Lower Danube area. – In: D. Aparaschivei, G. Bilavski (eds.). Studia Romana et Mediaevalia Europænsia: Miscellanea in Honorem Annos LXXXV Peragentis Professoris Emeriti Dan Gh. Teodor Oblata. Bucureşti – Brăila, 2018, 467 – 484.
- Атанасов 2018:** Г. Атанасов. Отново за руско-варяжските куатови брадвички на Долен Дунав – Corrigenda et

- addenda (по повод нови находки от Дръстър/Силистра). – Приноси към българската археология, 8, 2018, 221 – 234. [Atanasov 2018: G. Atanasov. Otnovo za rusko-varyazhskite kultovi bradvichki na Dolen Dunav – Corrigenda et addenda (po povod novi nahodki ot Drastar/Silistra). – Prinosi kam balgarskata arheologiya, 8, 2018, 221 – 234]
- Йотов 2004а:** В. Йотов. За някои паметници от Велики Преслав. – Преслав, 6, 2004, 241 – 244. [Yotov 2004a: V. Yotov. Za nyakoi pametnitsi ot Veliki Preslav. – Preslav, 6, 2004, 241 – 244]
- Йотов 2004б:** В. Йотов. Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII – XI век). Велико Търново, 2004. [Yotov 2004b: V. Yotov. Vozrazhenieto i snaryazhenieto ot balgarskoto srednovekovie (VII – XI vek). Veliko Tarnovo, 2004]
- Йотов 2016:** В. Йотов. Апликацията от ранносредновековния пласт върху Абритус – паралели и интерпретация. – Известия на Регионален исторически музей – Разград, 2, 2016, 401 – 405. [Yotov 2016: V. Yotov. Aplikatsiyata ot rannosrednovekovniya plast varhu Abritus – paraleli i interpretatsiya. – Izvestiya na Regionalen istoricheski muzey – Razgrad, 2, 2016, 401 – 405]
- Кулаков 2004:** В. И. Кулаков. Зооморфные роговые навершия эпохи викингов в Пруссии и на Руси. – Краткие сообщения Института археологии РАН, 216, 2004, 15 – 26. [Kulakov 2004: V. I. Kulakov. Zoomorfnyye rogovyye navershniya epokhi vikingov v Prussii i na Rusi. – Kratkiye soobshcheniya Instituta arkheologii RAN, 216, 2004, 15 – 26]
- Мавродинов 1959:** Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство. Изкуството на Първото българско царство. София, 1959. [Mavrodinov 1959: N. Mavrodinov. Starobalgarskoto izkustvo. Izkustvoto na Parvoto balgarsko tsarstvo. Sofiya, 1959]
- Миков, Джамбазов 1960:** В. Миков, Н. Джамбазов. Деветашката пещера. София, 1960. [Mikov, Dzhambazov 1960: V. Mikov, N. Dzhambazov. Devetashkata peshtera. Sofiya, 1960]
- Минаева 2013:** О. Минаева. Викингски находки на Балканите: функция, семантика, стилова интерпретация. София, 2013. [Minaeva 2013: O. Minaeva. Vikingski nahodki na Balkanite: funktsiya, semantika, stilova interpretatsiya. Sofiya, 2013]
- Хлевов 2003:** А. А. Хлевов. Предвестники викингов. Северная Европа в I – VIII веках. Санкт-Петербург, 2003. [Khlevov 2003: A. A. Khlevov. Predvestniki vikingov. Severnaya Evropa v I – VIII vekakh. Sankt-Peterburg, 2003]

ВИКИНГИ В ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР НА ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ. НОВИ СВИДЕТЕЛСТВА

Петър Димитров

Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. „Съборна“ № 2, София 1000;
p_d_dimitrov@abv.bg

РЕЗЮМЕ

Достигналите до нас писмени извори за историята на Велики Преслав като цяло са доста оскъдни и твърде лаконично и неравномерно „описват“ кратките, силно различаващи се етапи от съществуването му. Докато за Предстоличния (822 – 893 г.) и Столичния (893 – 971 г.) период на града такива на практика липсват, то за Следстоличния (971 г. – XIII в.) свидетелствата са значително повече. Преобладаващата част от тях засягат Руско-византийската война от 968 – 971 г. и свързаните с нея събития. Последвалите бойни действия са изложени достатъчно подробно от византийските хронисти. Лъв Дякон и Скилица-Кедрин, съобщавайки състава и въоръжението на страните, отбелязват и присъствието на варяжки отряди в армията на киевския княз Светослав I, които били командвани от военачалниците Икмор и Свенкел. Техните действия са отразени в източниците и след промяната в разстановката на силите през 969 г., когато същите вземат активно участие в отбраната на обсадената през 971 г. от Йоан I Цимисхи българска столица. Въпреки тези сведения обаче и досега отсъстват сигурни археологически данни за пребиваването на „северните пришълци“ зад стените на

града. Горепосоченото обстоятелство, както и последвалата византийска окупация, най-вероятно са изиграли своята решителна роля за заличаването на „движимите“ следи от сраженията. И все пак, изглежда не всичко е било старателно „почистено“. В днешните български земи спорадично се регистрират отделни характерни предмети като т. нар. „руско-варяжки“ брадвички – една от които произхожда от Велики Преслав, и някои оръжия – предимно мечове, накрайници на ножници, остриета на бойни брадви и върхове на копия.

При археологическите проучвания на сектори „Владетелска църква“ и „Сграда IV“ във Велики Преслав са открити четири находки, чиято специфика ясно ги отличава от паметниците, характерни за българското средновековие.

Първата от тях (обр. 1: 1, обр. 2: 1) представлява ремъчна (?) апликация с неправилна овална форма и два кръгли отвора за прикрепване, левият от които е частично отчупен. Изработена е от медна сплав чрез отливане. Лицевата страна е украсена с изображение на тройно преплетена змия, захапала опашката си. Тялото ѝ е съставено от три релефни „нишки“, чиито извивки са подчертани с пет декоративни кръгли отвора – четири големи и един по-малък. На три места – вляво и вдясно от главата, както и под нея, се забелязват три издължени елемента – два единични и един двосен. Те представят крайниците на съществото, захващащи собственото му тяло, причислявайки позата му към т. нар. мотив „сграбчващ звяр“. Опаката страна е гладка, с един запазен нит за прикрепване. През един от декоративните отвори са прокарани намотки от медна тел – вероятно при по-късен ремонт, замествайки вече счупения оригинален край с отвор за нит. Наблюдаваният образ е класически пример с една от разновидностите на широко разпространения в древността „универсален“ символ – *уроборос* – змия или дракон, захапал опашката си. Сцена, олицетворяваща безкрайността, вечното движение и единството на противоположностите. Алегория за преходността на битието – раждането и смъртта, старостта и обновлението. През хилядолетията тази концепция е възприета и заема важно място в мирогледа на всички култури на Стария свят (обр. 3: 1 – 3), а впоследствие и в митологията на Северна Европа. В нордическата традиция този шаблон е пречупен и осмислен през „призмата“ на космогонията на скандинавските народи, където е органично вписан, представяйки един от главните супостати на всемира. В тях, Йормунгандър е гигантска змия, живееща на дъното на Великия океан, която пораснала дотолкова, че обхванала света, захапвайки собствената си опашка.

Корените на прототипите на този викингски *уроборос* се проследяват при „зверинния стил“ на т. нар. Венделски период (VI – VIII в.) в Скандинавия и Финландия. През IX и X в. образът еволюира и намира все по-широко приложение в изкуството чрез стиловете Осеберг, Боре, Йелинг/е и донякъде Мамен. Усуканото змийско тяло получава разнообразни интерпретации и се „превръща“ в стилизиран, неколккратно преплетен „възел“, с който са украсявани накити, съдове, оръжия, манускрипти, каменни стели и др. Паметници с изображението (обр. 4: 1 – 3) са открити предимно на територията на Швеция, Дания и Норвегия, но са познати и образци от Англия, Северна Франция, Австрия и Швейцария. Западно- и централноевропейските *уробороси* унаследяват и като цяло възпроизвеждат традиционната в Античността кръгла форма. В отличие, след VII в., преобладаващата част от скандинавските примери от VIII – XI в. масово тиражират мотива от ритмично свързани помежду си „триплети“. Най-често от тях са съставени фризите, оконтуряващи скандинавските „рунически камъни“. Засвидетелстваните при стелите от VIII – X в. в Швеция *уробороси* са изключително от локалния вариант – *Йормунгандър*, в композиции от 3 до 8 комбинирани „тройни възела“ или поредица от тях – в „стегнат“ или „по-свободен“ вид. Отделни примери се срещат и при някои игли за дреха от руско-варяжкия некропол при Гньоздово (Русия). С подобни е дърворезбован и корабът от Осеберг (Норвегия) от началото на IX в. Украсявайки скромна по размери пластина, преславският „триплет“ иконографски и стилово намира най-многобройните си еквиваленти при образци на металопластиката от IX – XI в. от Готланд и Йоланд (Швеция; обр. 5: 1 – 9).

Стратиграфската позиция и късният археологически контекст (XIII в.) на преславската находка не могат да послужат за определяне на датировката ѝ, тъй като обитаването на терена около базиликата през XIII в. е било съпроводено от множество деструктивни интервенции, причина за почти повсеместна „обърната стратиграфия“ на обекта. Поради това, в случая, трябва да вземем предвид

единствено особеностите на паметника – морфология, украса, и състоянието, в което е намерен. Стилистично и иконографски той безспорно се отнася към произведенията на скандинавската металопластика от IX – X в. Същевременно опитите за ремонт и носенето му в увредено състояние допускат възможността за употребата му и в малко по-късно време – около средата или втората половина на XI в.

Второто материално свидетелство, което несъмнено се явява „чуждо“ по отношение на Старобългарската култура, е един необичаен артефакт – „висулка“ (фибула?) с недобре изяснена функция (обр. 1: 2, обр. 2: 2). Изработена е от медна сплав чрез отливане. Има масивно тяло с листовидна форма, разделено на две, леко наклонени навън равнини. Върху тях е врязана по една „волута-око“, съответно в левия и десния ѝ дял. Най-отгоре е запазена част от шарнир заедно с оста от липсващото „отделение“ на предмета. Отдолу завършва със слабо извит връх, наподобяващ зъб за закопчаване. В западноевропейската литература този вид „украси“ са разделени на две основни групи: „птици-фибули/брошки“ и „лицеви маски/пандантиви“. Първите се появяват в края на Венделската епоха (VII/VIII в.) в Южна Скандинавия (предимно на територията на дн. Швеция) и се тълкуват като „Гарваните на Один“ или „ловни соколи“ (обр. 6: 1). Впоследствие те са „наследени“ от представителите на втората група (обр. 6: 2, 3), които се трансформират в характерен „мъжки лик“ с различна степен на детайлизация, като предположенията варират между персонажи от скандинавския пантеон до християнски образи. С оглед твърде оригиналната си ромбоидна форма обаче най-вероятно е те да репрезентират Один, Тор или Фрейр. Често бронзовите им фигурки в цял ръст от X в. ги показват именно с такива глави. Подобни „маски“ присъстват и като навършия на игли за дрехи (обр. 6: 4) от Хейде (Швеция). Разпространението им се вмести в рамките от средата на X до началото на XI в., при това на вече значително по-голяма територия (Дания, Швеция, Норвегия и Исландия). Няма единна позиция и по въпроса за предназначението им, но преобладава мнението, че то е апотропеично, въпреки че не е изключено те да са имали и някаква все още неопределима практическа роля. Преславската „висулка“ спада към „триъгълния“ вариант на втората група, намирайки най-голямо сходство с образци от Лербро и Упокра (Швеция), от които се различава с по-големите си размери, семплата орнаментация и като цяло „изчистения“ и по-„суров“ вид (обр. 6: 3). Тази особеност от друга страна донякъде я сближава иконографски с примери от първата група от Готланд.

Освен тази, още една находка вероятно принадлежи към същия тип украси (обр. 1: 3, обр. 2: 3, обр. 7: 2). Представлява тънка медна пластина с овално-капковидна форма. Лицевата страна има заоблен широк край със сферично изпъкнала централна част, докато тесният е право „срязан“, с ясно изразен релефен ръб над него. Опаката страна е конкавна, гладка. Изработена е от медна сплав чрез отливане. В някакъв момент върху нея е бил упражнен силен натиск, като централната ѝ част се е вдлъбнала и деформирала. Наблюдаваната морфология силно напомня и се доближава до тази на друг ранен тип фибули/брошки от Готланд (обр. 7: 1), които според някои автори също представят животински глави, често определяни като глигански или мечи и отнасяни към късния Венделски (VIII в.) и ранния Викингски (IX в.) периоди. Контекстът на намиране на преславската находка обаче, както и силно стилизираната ѝ и опростена иконография, предполагат и една по-късна дата – не само на употреба, но и на нейното производство – в края на IX или първата половина на X в.

Последната находка има несигурна културна атрибуция, тъй като опитът за идентифицирането ѝ почива на относително далечни иконографски аналогии. Представлява изработена от дълга кост на дребно (домашно?) животно ръкохватка – за нож или друг инструмент, от който днес не са се запазили следи (обр. 1: 4, обр. 2: 4). Има издължена четириъгълна форма и правоъгълно сечение. В предния ѝ (вътрешен) край централно е пробит надлъжен овален отвор с диаметър 3 – 4 мм за втъкване на дръжката, където и впоследствие се е счупил. Повърхността е старателно огладена. Самият край на ръкохватката е оформен като глава – човешка или животинска е трудно да се определи. Горният лицев дял е двустранно скосен, което е придало на образа „по-устремен“ и агресивен вид. В долната част на „муцуната“ е направен малък изрез за подчертаване едновременно на носа и горната ѝ челюст. На всяка от страните има по едно изпъкнало око с кръгла форма и зеница в центъра. Под

тях, чрез дълбоко отнемане на костта е акцентирана широко разтворената паст на съществото. От двете страни на тилната област са нанесени по пет къси диагонални резки, ограничени от една по-дълга, противоположно насочена линия. Дали те изобразяват коса, шапка или нещо друго, не може да се каже. Под долната челюст изглежда съвсем символично е имитирано продължение на тялото – две двойки хоризонтални пояси в плитък релеф задават рамките на поле, в което влизат четири полуовални ямички, издълбани по ръбовете на ръкохватката. Така приложените похвати за постигане общия вид и подчертаване най-важните качества на персонажа недвусмислено формират едно заплашително изражение. Резките, отсечени линии, яростно (?) отворената, несъразмерна уста и като цяло гротескната мимика внушават усещане за опасност и предупреждение. Характеристики с ясно изразени функции на идол-амулет – за предпазване на притежателя му от всяко зло. За съжаление, към момента не са ни известни други паметници с наблюдаваните черти и детайли. Отново, може би единствената повече или по-малко близка образност е позната в изкуството на Северна Европа, където е била възплащавана в най-емблематичните „елементи“ от корабостроенето на региона през VIII – XI в. Неговите прочути представители – скандинавските „дълги кораби“, наред с традиционното си название, често са били наричани според облика си: „издължено-издути“, „кораби-дракони“ и др. – все прозвища, продиктувани както от формата, така и от вида на *галионите* им. В три от най-значимите находища на такива са открити няколко, макар и много по-големи и далеч по-детайлизирани, но донякъде сходни като силует с преславското „лице“ фигури на фантастични влечуги с раззината паст. Две от тях са изкопани край р. Шелде (Белгия), а други пет – в „корабното погребение“ при Осеберг (Норвегия). Радиовъглеродното датиране отнася първите в Късната античност (352 – 400 г.), което след калибриране е разширено в рамките 400 – 615 г. и 250 – 665 г. Независимо от датата им, не можем да не отбележим, че в определен аспект „драконът“ от Дендермонд – Апелс показва относителна „идейна“ прилика с преславския образ (обр. 8: 1). Други, отново не особено убедителни аналози биха могли да се „припознаят“ и сред фигурите от Осеберг (обр. 8: 2), в някои „ъглови“ глави (обр. 8: 4) на шейна от същия кораб (820 – 834 г.), както и при дръжките на инструменти, псалии и украси от дърво и рог (обр. 8: 5 – 9) от Земяное градище, Велики Новгород и в некрополите Долкайм-Коврово (Русия) и Грауже (Литва) от средата на X – XI в. Към подобните изображения може би трябва да прибавим и летвите с форма на „дракони“ (обр. 8: 3) от „почетното кресло/тента“ в „корабното погребение“ от IX в. при Гокстад (Норвегия). Въпреки всичко трябва да признаем, че до идентифицирането на нови, достатъчно близки паралели предложената тук етнокултурна атрибуция остава до голяма степен хипотетична и засега не ни позволява категорично да приобщим и този предмет към продукцията на скандинавските майстори.

В заключение можем да кажем, че ако сред находките първата уверено може да бъде отнесена към свидетелствата за участниците в битката за Велики Преслав през 971 г., то е напълно възможно втората и третата (и евентуално четвъртата) да отразяват и по-ранни (културни) контакти на Езическа България със Северна Европа.

Ключови думи: Велики Преслав, викинги, варяги, метални апликации, косторезба